

מעוז בירנבוים

אשו ממשום ממונו ומשום חיציו

- א. פתיחה
- ב. הצגת הסוגיה
- ג. שיטת רשי"
- ד. הסבר המהרש"ל
- ה. הסבר הנהלת דוד
- ו. הסבר הגרא"א
- ז. הסבר ראש הישיבה, הרב רבינובי"ץ שליט"א
- ח. פירוש חדש למסקנת הסוגיה

א. פתיחה

במסגרת דיוניה על אבות הנזיקין, עוסקת הגדירה במספר סוגיות בנזקי האש. העיסוק באש כאב נזיקין, כולל דיונים על תוכנות האש בהשוואה לתוכנות של אבות נזיקין אחרים, ודיונים על דין נזקי האש. הדבר המייחד את נזקי האש מנזקי שאר אבות הנזיקין הוא, שהגדירה מביאה את מחלוקת רבינו יוחנן וריש לקיש האם חיב על נזקי אשו - ממשום חציו, דהיינו אדם המזיק, או ממשום ממונו.

דעתות אלו להסביר, כל דעה כשיתתה, מדוע חיבב אדם על נזקי אשו למרות שה האש מתפשטת, ומזיקה הרחק מקומות החדלקה. הבנתה הבסיסית של הגדירה היא, שה האש אינה סוג חדש של מזיק, אלא צורה מסוימת של סוגים המזיקיים המוכרים מאבות אחרים: גופו וממונו או כוחותיהם.

מסקנת הגדירה בסוגיה זו היא, ש"מן דעתך ליה ממשום חציו איתך ליה נמי ממשום ממונו". בהסביר מסקנה זו רבוי הפירושים, ואנו ננסה לבחנים, לעמוד על הקשיים שבהם וඅן ננסה להציג פירוש חדש.

ב. הציגת הסוגיה

בדף כד, א מגיעה הגמרא להבנת שיטת רבי יוחנן: "מאן דאמר משום ח齊ו אית ליה נמי משום ממונו". כדי להבין את מסקנת הגמara, נזכר תחילת בmphלך הגמara שהביא למסקנה זו: הגמara שאלת אליבא דרבוי יוחנן, איך תיתכן מציאות של פטור טמון באש, הרי אדם המזיק על ידי חץ חייב גם על הטמוון? הגמara מנסה לתרץ, שכש"כלו לו ח齊ו", הינו, שבזמן החדלקה הייתה גדר שלא נתנה לאש לעבור, והגדיר נפלת שלא מחייבת דליה, ייפטר על טמון.

тирוץ זה נדחה, כיון שעלה פי רבי יוחנן, המחייב באש "משום ח齊ו", צריך להיות פטור למקרי במקרה זה, ולא רק על טמון שהרי "אי הכி לענין גלו נמי כלו ליה ח齊ו". לכן, אומרת הגמara, ש"מאן דאית ליה משום ח齊ו אית ליה נמי משום ממונו".

ג. שיטת רשיי

לכואורה, ההסבר לפשט הגמara הוא הסברו של רשיי (כד, א"ה אית ליה נמי):
היכא דליך לחייב משום ח齊ו, ואייכא לחייב משום ממונו - מהחייבין
לייה.

רשיי מסביר, שלמסקנה, ניתן לחייב, לפי רבי יוחנן, על נזקי אש - או משום ח齊ו או משום ממונו. התובע, באמצעות בית הדין, ינסה לחייב על נזקי האש משום ח齊ו, כיון שכן חייב האש מورחוב יותר, אך ככלא ניתן לחייב האש משום ח齊ו, ככלmr : כש"כלו לו ח齊ו", חייב בבית הדין את המזיק על נזקי האש משום ממונו, ופטור טמון יהול גם לדעת רבי יוחנן. הסבר זה, למרות שנראה פשוט, מעורר קשיים מוחותיים מאוד. קשיים שבבקבוקיהם הציעו אחרוניים רבים פירושים נוספים למסקנה הגמara.

נפרט תחילת את הקשיים בשיטת רשיי:

1. על פי שיטה זו, פטור טמון באש לרבי יוחנן חל רק כש"כלו לו ח齊ו" הגבלה זו דחוקה מאוד, כיון שהיא אינה מוצרכת בנסיבות העוסקות בפטור טמון, ולא בסוגיות העוסקות בו (סא, ב; סב, א).

2. בהמשך הסוגיה שואלת הגמara: "וכי מאחר דמאן דאית ליה משום ח齊ו אית ליה נמי משום ממונו - מייבניהם?" ועונה: "אייכא בגיןיהם: לחייבו באربעה דברים". על פי הסבר רשיי לא מובנת שאלת הגמara, ותשובה תמורה עד יותר, כיון שבmphלך הסוגיה נתקלנו במספר הבדלים הלכתיים בין רבי יוחנן לרש"קן, הנכונים גם למסקנה הגמara, כגון: "כלב שנטל חרחה והלך לדישׁ והניח את החרחה על הגדיישׁ", שלרבי יוחנן חייב על שאר הגדיישׁ חצי נזק צורות, כי האש נחשבת ח齊ו (שהם כוחו) של הכלב, ולרש"קן פטור, "דלאו ממונו דעת כלב הוא" (כב, א). וכן, אדם שהדלק

гадיש, ושרף עבד הכספי לגדייש ומת העבד, לרבי יוחנן חייב מיתה, ולריש לקיש פטור ממיתה עד שידליך בגופו של עבד. והנפקא מינה העיקרית שהגמרה עסקה בה זה עתה: נזקי טמון כשלא כלו לו חציו, שלרבי יוחנן חייב, ולריש לקיש פטור.

3. שיטת הרמב"ם (נזקי ממון פרק יד): הרמב"ם פסק כרבו יוחנן, ופסק שחיבב באربעה דברים כאשרו הזיקה אדם, אולם, כמו המשניות, הוא אינו מגביל את פטור טמון למקורה שבו "כלו לו חציו"!

האחרונים שהציעו פירושים נוספים למסקת הגمراה, בניסיונם לתרץ את הקושיות שהעלנו, השתמשו בשלוש אפשרויות עיקריות להסביר:

א. חיוב נזקי אש נובע מאחד מהמחיבים: 'ממונו' או 'חציו', ומהחיב השני הוא רק נספח, שהשפעתו על האש מוגבלת לדין מסויים.

ב. נזקי האש משתיכים במרקם מסוימים לנזקי ממונו, ובמרקם אחרים לחציו.

ג. נזקי האש הם שיתוף של ממונו וחציו.

המבחן שבו יבחנו הפירושים שנביא יכלול:

1. בדיקה על אלו משלוש הקושיםות עונה הפירוש.

2. בדיקת בעיות חדשות העשויות לעלות מן הפירושים.

3. חיפוש הסבריה והיגיון שבכל פירוש.

ד. הסברי המהרש"

המהרש"ל (ים של שלמה, בבא קמא, פרק ב אות כב) מביא שני הסברים למסקת הגمراה:

1. רבבי יוחנן הודה שחיבוב האש הוא משום ממונו, וכשפטור על פי דיני ממונו שהזיך, כגון: טמון, ובממון בחמתו - באמת פטור. רק לעניין תשלום ארבעה דברים חייב משום חציו. פירוש זה קשה מאד, והמהרש"ל בעצמו דחה אותו מהסיבות הבאות:

א. על פי פירוש זה, גם רבבי יוחנן צריך לעמוד אוקימיותה, שעל פי פשוט הגمراה מוצרכות רק לריש לקיש, כגון: בقلب שנTEL חררה יתרחיב על הכלב חצי נזק רק ב"דאייה אדוויי", ועל מקום גחלת בלבד, ויתחייב מיתה רק מי שהצית בגופו של עבד. כן, גם הרמב"ם לא הביא את האוקימיות בפסקיו.

ב. מה ההיגיון להחיל על אש את דין חציו של תשלום ארבעה דברים, כאשר החיבוב באש הוא משום ממונו?

2. כאשר האש שלו - חייב משום ממונו, וכאשר האש אינה שלו - חייב משום חציו.

הקשיים בפירושו השני של המהרש"ל:

- א. חילוק זה יוצר אבסורד מסויים, כיון שמדובר כשהחשקה היא שלו, דין קל יותר, ופטור על הטמון ועל תשלום ארבעה דברים!
- ב. הרמב"ם לא הביא חילוק זה.
- ג. מדוע שואלת הגדרא "מאי בגיןה"? הרי כשהחשך אינה שלו, ראוי שיש הבדלים רבים בין ר' יוחנן לרש"קן!

ה. הסבר הנחלת דוד

הנחלת דוד (כג, א ד"ה לכ"ד) ביאר כך:

מאן דאית ליה משום חציו, מודה נמי, דאיינו חייב רק hicca דהוי ממונו. אבל hicca דאיינו ממונו, לית ביה נמי משום חציו. וטעמא דמלתא, משום שאין חציו גמורים... האיל או מכחו קזיל... רק hicca דהו ממונו, בא הוא דסבירא ליה לר' יוחנן, דמצטרף לזה גם חיוב חציו... אבל hicca דליתא לממונו - לא מחייבין לה גם משום חציו.

הנחלת דוד מסביר, שחייב האש חיוב משותף של ממונו וחציו, אך היה האש חייבת על פי דין ממונו שהזיך, והוא תנאי חייב. لكن, פטור על טמון בכל מקרה, שהרי בטמון אין צד לחיבב משום ממונו¹.

קשיים בהסביר הנחלת דוד:

א. הנחלת דוד טוען, כי לחוב 'משום ממונו' יש השפעה חזקה יותר על תנאי החוב (הוא עיקר יסוד החוב), מפני שאינה חץ גמור. וקשה, שהרי גם אין היא ממונו גמור "הא לית ביה ממשא" (כב, א), ואם כן, אין סיבה לומר, שלחייב מדין ממונו יש יותר כוח מלחיב מדין חציו.

ב. גם על פי פירוש זה, רבן יוחנן צריך להעמיד את האוקימיות של "אדיה אידויי", הziת בגופו של עבד וכו'. אמנם, כדי לתרץ את הרמב"ם מנסה הנחלת דוד לענות על שאלה זו, אך תשובהו אינה נוחה בכל המקרים, וכרכוכ להעתים בהעמדת אוקימיות אחרות (ועיין שם בד"ה ומה ובד"ה גם).

ו. הסבר הגרא"א

לגר"א (ביורו הגרא"א, חוות משפט תич, לג) ישנה גישה חדשה לסוגיה. לדעתו שאלת הגדרא על רבן יוחנן אינה, מדובר פטור על טמון באש? אלא: באיזה מקרה מתאפשר פטור

¹. יתכן, שהגדרת האש כממונו, על פי הנחלת דוד, תלולה בדיון האם שייך באש, קניין רק לעניין חיוב נזקין, והאם יש דין "מעמיד" באש.

טמו? הסבר השאלה: ידוע, על פי הסוגיה בדף סא, ב, שפטור טמו חל רק במדליק בתוך שלו, והשאלת היא: אם "אשו משום חציו" - המدلיק בתוך שלו נחשב כmdlיק בתוך של חברו, כמו אדם הירוה חץ על שדה חברו, ואם כן, לא תיתכן מציאות של פטור טמו! הגראי מוכיחה את שיטתו מלשון השאלה בגמרה: "פטור טמו היכי משחתת ליה?" ולא: "מאי פטור על הטמו?".

גם בהסביר המשקנה משתמש הגראי בדברי הגמרא: "כגון שהיה לו לגודרה ולא גדרה, דתמים שורו הוא ולא טפח באפיה". הגראי מבין, שמשפט זה איננו רק הסבר, אלא **תנאי** לפטור טמו באש. כלומר: החיוב על נזקי אש הוא "משום חציו", אבל כאשר המבעיר נמצא במקום, יוכל היה לגדר, ולא פטור טמו. על פי הגראי, כאשר "כלו לו חציו" ייפטר למ거리 על נזקי אש, כפי שאמירה הגמara לפני כן.

ההיגיון המנחה את הגראי הוא, שבדרך כלל לא ניתן לעזר חץ לאחר שנורה, וחץ שניתו לעצרו הוא 'חץ קלוש', שאינו מהוosa סיבה לחיוב בפני עצמו. כשהיכול היה לגדר, יש לצרף לחץ הקלוש' חיוב משום ממונו, וממילא מצטרפת ההגבלה של פטור טמו.²

הסביר זה מוקשה בספרה, כיון שעל פיו, מי שהגיע למכב של אונס, ולא יכול לגדר - חייב על הטמו,ומי שפשיעתו נמשכה לכל אורך זמן התפשטות האש - פטור על הטמו. קושי נוסף בשיטת הגראי הוא, שהסוגיות העוסקות בטמו, והרמב"ם בעקבותיהם, לא חילקו בין מקרה שיכול לגדר ל מקרה שלא יכול לגדר! על פי הגראי שאלת הגמara: "מאי בגיןיהו" עדין קשה, שכן כאשר לא היה לו לגודרה, נשרות כל הנפקותות שהובאו קודם לנו בסוגיה. لكن, מסביר הגראי, שהשאלה מוסבת רק על המקרה של "שהיה לו לגודרה ולא גדרה", שם יוצא שאין נפקא מינה בין רבי יוחנן לרש לקיש.

ז. הסבר ראש הישיבה, הרב ר宾וביץ שליט"א

הסבירו של הרב ר宾וביץ לסוגיה דומה להסבירו של הגראי. אולם, החלוק שהוא מציע הוא החלוק המוכר מהגמרה ומהרמב"ם. כלומר, כאשר מدلיק בתוך שלו חייב משום ממונו, ופטור על הטמו, וכאשר מدلיק בתוך של חברו, חייב משום חציו, ואף על הטמו. שאלת הגמara: "מאי בגיןיהו", חלה רק על המקרה שmdlיק בתוך שלו. הסבר זה טוב יותר מאשר הפירושים שהבאו, כיון שהוא מתיישב יפה עם פשט הסוגיות והרמב"ם. גם החלוק המוצע מובן, שכן יש היגיון רב להקל על אדם המצית בתוך שלו, ביחס לאדם המצית בתוך של חברו. אך עדין צריך比亚ור, למה הקולה במקרה זה משוויכת דזוקא לתחום דין 'ממונו

².itelענ"ד, כי אפשר לפרש את הגראי באופן אחר. בכל מקרה של הדלקה בתוך שלו חל פטור טמו, מפני שעורונית המدلיק היה יכול לגדר. האפשרות העקרונית לגדר, אף אם אין היא יכולה להתבצע בנסיבות הפרטית, מספקה כדי להגיד את האש 'חץ קלוש'. אם נסביר כך, יכול הבסיס לכל הקשיות המובאות בסמוך - העורך.

שהזיק', דהיינו: פטור טמון. אמנם, זהה הקולה שקבעה התורה, אך יש לישבה בצורה הגיונית עם החלוקה בין "הצד בתוך שלו", לבין "הצד בתוך של חבירו".

ח. פירוש חדש למסקנת הסוגיה

בעקבות הבעיות בפירושים השונים, ננסה להציג הסבר חדש למסקנת הגמרא:
הגמרא באומרה: "מאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו", קובעת, שבאש יש שני מוטיבים לחיזב: 'ממונו' ו'חציו'. LOLא היו באש שני מוטיבים אלו, התורה הייתה פוטרת את האדם מתשלום נקי אשו, וזאת בגין שהדיםיו בין אש למונו שהזיק אינו מושלים (שכן "ash liyt b'ihah meshai"), וכך גם הדמיון בין אש לחציו (שכן "ash chach arur muorab bo").

מצב האש, אם כן, דומה לנזקים הנלמדים מ"הצד השווה" שבין שני אבות נז يكن. על פי ההבנה הפשטית, נזקים אלו מקבלים את הדינאים של שני האבות שהם נלמדים. לימוד דיןדים משני מלמדים שונים, הוא דבר שבטענו יוצר התנגשות כאשר הדינאים אינם זהים בשני המלמדים. אולם, בנזקים הנלמדים מ"הצד השווה" בעיה זו אינה קיימת, שהרי ידוע שתולדה אינה יכולה להיות יותר חמורה מהאב, ולכן בכל דין הכרענו על פי האב הפוטר במקרה זה.³

לעומת הנזקים הנלמדים מ"הצד השווה", באש - איןנו מחויבים לכך, שהיא לא תהיה חמורה מהציו או ממומו בדיינים מסוימים, כיון שההתורה כתבה בפירוש את חיוב התשלומים על נזקי אש (אשר היא אב בפני עצמה, ואין כאן מצב של תולדה החמורה מהאב). המצב המיעוד של אש, בו החיוב קשור לשני פנים (ממונו וחציו), מחייב אותנו לביעית התנגשות, כאשר יש הבדל דין בין 'חציו' לבין 'ממונו שהזיק', כגון: בטמון, בכלל שנטול חරחה, ובחייב ארבע דברים. כדי להכריע בהtanגשות אלו, נctrיך לדון בכל אחת מההלכות, ולהכריע בין המשקל והמשמעות של הפטור באחד מהмотיבים, לבין המשקל והמשמעות של החיוב באותו מקרה עצמו, במוטיב השני של האש. וכן להיפך:

פטור טמון הוא הלכה יסודית בחיזב אש משום 'ממונו שהזיק'. ללא פטור טמון לא ניתן לשיזיק אשו שהזיקה למומו שהזיק.⁴ לעומת זאת, חיזב אדם היורה חץ על נזקי טמון, אינו הלכה יסודית בהלכות 'אדם המזיק', אלא נובע מכך שאחריות האדם על נזק שהזיק באונס, אינה אפשרו במקרה של אונס. מציאות אפשרות שבה אדם פטור על נזק שהזיק באונס, אינה

.3. ועיין ברא"ש פרק א, סימן א.

.4. אמנם, לא מצאנו סוג אחר של ממונו שהזיק הפטור בטמון, אך על כך כבר השיבו בעלי התוספות (כג, א ד"ה טמון), שבמונו שהזיק התורה קובעת חילוקי דין בהם במסויים של כל סוג ממונו שהזיק.

קוטעת את הקשר שבין 'אדם המזיק' לבין צורה זו של נזק. כך האדם שהזיק בשנותו את חביוו, שבא לישן אצלו לאחר שכבר ישן (ירושלמי בבא קמא, פ"ב ה"ח) וכך גם בטמון. פטור האדם על נזקי ממונו של כלבו, אינו הילכה יסודית בהלכות 'ממונו שהזיק', אלא שבמקרה רגיל התורה קבעה, שאין כאן אפשרות לחיבר, שכן לא מרחיבים עד כדי כך את אחריות האדם על ממונו. לעומת זאת, אם לא נגידר את האש כחץ לעניין צוררות, נשמשת חלק חשוב מהנסיבות של אש לחיזי'.

במשפט האחרון בסוגייתנו, קובעת הגמרא, שתשלום ארבעה דברים, הוא דין יסודי בהלכות 'אדם המזיק', ובלעדיו לא ניתן לקשר בין האש לחיזי' של האדם, ואילו הפטור באربעה דברים ב'ממונו שהזיק' נובע מחוסר ההיגיון לחיבר אדם על ממונו שהזיק אדם, יותר מעלה ממונו שהזיק ממון. צירוף המוטיב של 'אדם המזיק' לנזקי אש מכריח חיוב באربעה דברים, כאמור לעיל.

על פי הסבר זה, מובנת שאלת הגמara "מאי בגיןיה?". הגמara הבינה בתחילת, שהדיםימו בין אש לנזקים הנלמדים מ"הצד השווה" הוא מוחלט, ולכן, האש צריכה לקבל את הפטורים של שני המלמדים. כיון ש'ממונו שהזיק' תמיד קל מ'אדם המזיק', יוצא שרבוי יוחנן מודה לחלוtin לריש לקיש, וכן שאלה הגמara: "מאי בגיןיה?". מסקנת הגמara היא, שהאש נמצאת במצב מיוחד כפי שהסבירנו, והגמara בוחרת להסביר זאת, בעזרת הדין המשמעותי ביותר הנובע מ מצב זה.

החיסרון בפירוש זה הוא, שעל פי ישנו מהלך נסתר של הוות אמיןא ומסקנה, שאינם מובאים בגמara בפירוש. אך העובדה שתבנית זו מוכרת מסוגיות רבות בש"ס, מאפשרת לקיים את הפירוש, למורות החיסרון. פירושנו מסביר את המסקנה ואת סברתה, וכן את משניות פטור טמו ואת הרמב"ם, מבלי לחלק חילוקים שלא הוזכרו בספרו.